

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ДЕРЖАВНОГО
ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ**

Випуск 31

Львів 2015

УДК 57+58+591.5+502.7:069

Наукові записки Державного природознавчого музею. – Львів, 2015. – Вип. 31. – 190 с.

До 31-го випуску увійшли статті з музеології, екології, зоології, ботаніки, а також інформація про музейні проекти і діяльність музею у поточному році.

Для екологів, ботаніків, зоологів, палеонтологів, працівників природничих музеїв, заповідників, національних парків та інших природоохоронних установ.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Чернобай Ю.М. д-р біол. наук, проф. (*головний редактор*); Берко Й.М. д-р біол. наук, проф.; Бокотей А.А. канд. біол. наук, с.н.с.; Волгін С.О. д-р біол. наук, проф.; Дригант Д.М. д-р г.-м. наук, с.н.с.; Капрусь І.Я. д-р біол. наук, с.н.с.; Климишин О.С. д-р біол. наук, с.н.с. (*науковий редактор*); Малиновський А.К. д-р с.-г. наук; Орлов О.Л. канд. біол. наук (*відповідальний секретар*); Тасенкевич Л.О. д-р біол. наук, проф.; Третяк П.Р. д-р біол. наук, проф.; Царик Й.В. д-р біол. наук, проф.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Чернобай Ю.Н. (*главный редактор*), Берко И.Н., Бокотей А.А., Волгин С.А., Дрыгант Д.М., Капрусь И.Я., Климишин А.С. (*научный редактор*), Малиновский А.К., Орлов О.Л. (*ответственный секретарь*), Тасенкевич Л.А., Третяк П.Р., Царик И.В.

EDITORIAL BOARD

Chernobay Y.M. (*Editor-in-Chief*), Berko I.M., Bokotey A.A., Volgin S.O., Drygant D.M., Kaprus I.Y., Klymyshyn O.S. (*Scientific Editor*), Malynovsky A.K., Orlov O.L. (*Managing Editor*), Tassenkevich L.O., Tretjak P.R., Tsaryk I.V.

*Рекомендовано до друку вченою радою
Державного природознавчого музею*

ISSN 2224-025X

© Наукові записки ДПМ, 2015

УДК 005.9:502.2+502.3

Чернобай Ю.М.

ФЕНОМЕН В. ДІДУШИЦЬКОГО У ТЕНДЕНЦІЯХ НОВІТНЬОЇ МУЗЕОЛОГІЇ

Розглядається генеза методологічних рішень В. Дідушицького під час створення систематичних природничих колекцій у ХІХ ст. та наступних кроків до створення регіонального природничого музею, здатного до корпоративних трансформацій відповідно до соціально-економічних та цивілізаційних змін. Сам Природничий музей у Львові є наявним прикладом переходу від прогресивного у ХІХ ст. картезіанського світогляду до синтетичного еволюціонізму ХХ ст., а у ХХІ ст. знаменується інноваціями інтерактивних мережеских експозицій, як гнучких комунікативних структур у вигляді внутрішніх та зовнішніх хронотопів.

Ключові слова: музеологія, суб'єкт, об'єкт, діалогова комунікація, музейний хронотоп, мережева організація, культура.

«Культура виїшла з природи і довго носила на собі її ознаки; згодом обернулася проти неї. А коли під новомодним гаслом «охорони» знову намагатиметься з нею примиритись, то під впливом цього натиску відновлена природа вже не буде тою, якою була здавна: вона буде неодмінно нести у собі особливості творинь культури. Тільки, маємо надію, не тої культури філістерської і варварської, яка з любові до природи зробила собі модну сукню або трактує її як засіб нових спекулянтських зисків, але культури справжньої, внутрішньої культури Духа і серця. Гасло повернення до природи – це не гасло зречення культури – то гасло боротьби культури справжньої з псевдокультурою, то гасло боротьби за найвищі культурологічні чесноти».

Ян Гвальберт Павліковський [24, s. 100].

На 190-ту річницю з дня народження В. Дідушицького, у котрий раз пересвідчуємося, що його світоглядний спадок ніколи не вичерпується, оскільки він спирається на одвічний і динамічний процес взаємопроникнення природних та соціальних чинників. Ця дуалістична мінливість є причиною поліваріантності сценаріїв щодо формування наступних нових і нових дослідницьких, візуалістичних, освітніх та інших музейних концепцій, які прийнято називати інноваціями. Ціле життя В. Дідушицький (1825-1899) був новатором: заснував перший у регіоні природничий музей, експериментував з виставковими проектами світового рівня, брав участь у заснуванні кількох навчальних закладів і майстерень, був куратором нового промислово-художнього музею, мріяв створити Музей Людини тощо. А крім того, отримувал видатні результати у продукуванні льону, тютюну, тутового шовкопряду, розробляв захисне зонування власних лісових угідь, заснував і очолив Галицьке мисливське товариство, заснував перший у Східній Європі лісовий резерват, як охоронне оселище орлана-білохвоста і багато, багато чого важливого і спрямованого на майбутнє запровадив цей різнобічно обдарований вчений, господарник та й, врешті, політичний діяч.

Манускрипти, ботаніка і Декарт

Батько майбутнього натураліста, один з найбагатших галицьких магнатів, граф Юзеф Каласанти Дідушицький, повернувшись з наполеонівських походів, започаткував у своєму маєтку у Поторицях під Сокалем велику наукову бібліотеку, на кшталт тих, які існували на той час у володіннях багатьох європейських аристократів [18; 21]. Потурицька бібліотека стала одним з засадничих підрозділів майбутнього Природничого музею у Львові. Такі книги, як манускрипт професора медицини і ботаніки Шимона Сиренського "Травник" ("Zielnik", *Šymon Sirenius*) чи "Systema Naturae" Карла Ліннея, разом з іншими природничими манускриптами бібліотеки, стали першоджерелом знань для юного Володимира Дідушицького [17]. Початком традиції Природничого музею у Львові можна вважати 1832 рік, коли родинні колекції в подружжя Юзефа і Пауліни Дідушицьких поповнилися приватними гербарними збірками професорів Ф. Гербіха, Г. Лобажевського, А. Ремана та ін. Найстаріші гербарні взірці в ньому датовані 1807 роком за підписом професора Е. Вітмана. Отже, на час появи ботанічної колекції майбутньому засновникові Музею виповнилося 7 років, а його першим вчителем був вже відомий на той час географ і етнограф, літератор і громадський діяч, славнозвісний Вінченці Поль. Саме В. Поль заклав до юної свідомості майбутнього природничика-музеєзнавця розуміння цілісного поєднання усіх складових природничого устрою, охоплюючи й людину, з її натуральним способом існування.

Поглиблення ботанічних знань юного графа відбувалося пізніше, під час приватних студій з університетським професором Г. Лобажевським. У 1836 році у родовій збірці з'явилися геологічні колекції з Татр і Західних Карпат, зібрані професором Л. Цейшнером. Там було чимало палеоботанічних артефактів, які значно посилювали інтерес до процесу еволюції рослин і тварин. Глибока ботанічна і географічна освіченість В. Дідушицького надавала його прагненням і рішенням обґрунтованості та системності. Вже будучи загальновідомим зоологом, а саме орнітологом, він дійшов висновку щодо охорони популяції орлана-білохвоста в Галичині не інакше, як через збереження місць його гніздування. Такими були липово-букові деревостани з перестиглими (понад 150 років) деревами у верхів'ях Західного Бугу, придатними для гніздування цього рідкісного птаха. Так з'явилася концепція створення першого у Східній Європі лісового резервату "Пам'ятка Пеняцька" (1886 р.), завдання якого майже повністю збігаються з сучасними "Пташиною директивою" та "Директивою оселищ" ЄС [9, 18].

Це були початки еволюційного способу показу природи, який здобув у країнах Європи упродовж наступних півтора століття методичного та теоретичного розвитку. Нагромаджені до того часу фонди взірців живої та неживої природи були піддані ретельній класифікації, а на їх підставі склалися гіпотези стосовно початків життя на Землі, вимирання видів, засад життя організмів, процесів успадкування ознак. Класифікаційні системи К. Ліннея, Ж.-Б. Ламарка, Ж. Кюв'є становили стабільний модифікований простір. Власне праці Ж. Кюв'є знаменували переломний момент, коли відбувся перехід від таксономічного розуміння життя до синтетичного. Те, що піддається візуальному сприйняттю, дістало зв'язок з функціями організмів. Систематика видів, яка вписується у стратегію картезіанської (від Картезіуса, або Декарта) корпускулярної онтологічної системи, обіймає вектор часу, який також дістає музейне експонування у еволюційному контексті.

Людина як невід'ємне мірило природничих вартостей

Сучасна музейна справа залучає нас до оцінок природокористування на основі біосферного мислення. Нові методологічні підходи до вивчення довкілля передбачають активне впровадження соціальної та гуманістичної категорій. Все більш помітною стає необхідність розгляду природи через призму теорій соціальної поведінки, духовного ставлення до природи, персональних життєвих цінностей і т.д.

Музейне інформаційне забезпечення і музейні методи екологічної освіти розглядаються як активні агенти впливу на людську свідомість, особливо на ранніх стадіях розвитку особистості. Сьогодні ми можемо говорити про соціальне замовлення суспільної думки стосовно формування біосферного мислення, а природознавчі музеї цілковито вдаються до подібних завдань. Природознавство, як цілісний науковий напрям, не лише обіймає певні наукові дисципліни, але й збагачує кожну з них певними антропоцентричними елементами, відзначаючи людську присутність в структурі біосфери. Без антропоцентризму будь-яка дисципліна природознавства залишається тільки окремою науковою галуззю.

У разі антропоцентричного або соціоцентричного підходу більшість природничих середньостатистичних одиниць набувають в певному часі і певному місці специфічної особливості і неповторності. Вперше на цю властивість поєднання місця і часу звернув увагу видатний психофізіолог і педагог А.А. Ухтомський [цит.за: 1]. Він вперше склав уявлення про поняття *хронотопу*, під яким розумів комплекс просторово-часових відносин предметів і явищ у фізичному середовищі, що оточує організм людини. При цьому він вважав, що між фізичним часом і часом організму існує суперечність, яка полягає в тому, що якщо перший характеризується рівномірною течією і незворотністю, то другий, навпаки, перебігає нерівномірно і буває відносно зворотнім завдяки наявності у людини пам'яті. Це було одною з перших вказівок на два важливих моменти: перший – перебіг часу у людини має індивідуальний характер, і другий – у довкільному просторі людини існує минуле, сьогодення і майбутнє.

За умов постійної соціальної мінливості, появи нових пізнавальних та суспільних потреб, Природознавчий музей мусить постійно шукати ефективні інструменти взаємодії з цільовою аудиторією, розширювати її, знаходити нові засоби отримання вражень від контакту з різноманітним світом природи [4]. Музей закликаний досліджувати на інноваційній основі актуальні аспекти співіснування людини та природи, доповнювати обсяг природничих та екологічних знань, формувати уявлення щодо засадничих питань походження органічного світу, участі територіальних і біотичних природних комплексів України у цьому процесі, а головне – впливати на природничо-суспільний дискурс. "У природі, – стверджував видатний український статистик XIX ст. Д. Журавський, – не існує ні фізики, ні хімії, ні ботаніки, ні зоології, ні політичної економії і нічого подібного, а також ні теорії, ні емпії, ні синтезу, ні аналізу і т. д. Це все наш людський здобуток. У природі є тіла, створіння і сили, що в них діють за нескінченними комбінаціями» [цит. за: 10]. Природничі музеї апріорно, навіть без методологічного аналізу, завжди розцінювалися як ефективна дидактична інституція, де процес навчання носить перцепційний характер із залученням усієї рецепторної системи відвідувача [7].

Розгляд музейної комунікації спирається на системні уявлення про міжелементні зв'язки, зокрема на теорію діалогу культур М.М. Бахтіна, коли музей стає місцем взаємодії предметного і культурно-історичного діалогу. За теорією – таким, де

спостерігається "істотний взаємозв'язок часових та просторових відносин" [2]. Така форма комунікації і є вже названим *хронотопом*. У сфері соціальних взаємодій під хронотопом розуміють деяку характерну комунікативну ситуацію, що повторюється у певному часі та певному місці [8]. Такими можуть бути хронотопи аудиторних занять, де форми спілкування зумовлені традиціями дидактики, хронотопи музею, де домінуючі настанови (жвавий інтерес, допитливість, прагнення до джерел культури, духовні компенсації) накладають специфічний відбиток на предмет сприйняття та відчуття, хронотопів пам'яток природи, архітектурно-паркових чи сакральних комплексів тощо [3]. Для музейного простору визначальним є розуміння того, що ієрархічна модель природних систем значною мірою є проекцією суспільного сприйняття соціальної структури у вигляді піраміди з носієм символів панування на вершині. У природних ієрархіях це місце традиційно відводиться людині (картезіанство). Проте мають місце ознаки нових форм керування, на кшталт механізмів впливу на зв'язки між суб'єктами, ніж на самі суб'єкти. Такий тип менеджменту позбавлений обов'язкової ексклюзивності панування і досягає ефекту управління щодо структурних елементів у мережевому режимі [13]. Відповідно до нової суспільної парадигми змінюється й проекція на структурний устрій природних систем і вони вже бачаться нам у вигляді взаємодіючих мереж різних таксономічних рангів, в тому числі й соціально-економічних [5, 12].

Розуміння того, що людина є інтегральною частиною життєвої мережі, призводить до розуміння, що між екологічним сприйняттям світу і відповідною до цього поведінкою існує не стільки логічний, скільки психологічний зв'язок [8]. Такий зв'язок полегшує дію досить жорстких правил, які визначають характер і спосіб нашого життя. Тоді екологічні вимоги виконуються не з примусу чи усвідомленої істини, а з норм суспільної екологічної моралі [12].

Власне, у межах діалогового зв'язку й відбувається **елементарний акт** музейної комунікації, що дає підстави назвати хронотоп **мінімальною одиницею** комунікаційного аналізу в музеєзнавстві (рис. 1) [8]. Діалог людини і природи має бути рівноправним, без преференцій до якоїсь з сторін. За виразом М.М. Бахтіна "...життя за своєю істотою є діалогічне. Жити – означає брати участь у діалозі, запитувати, уважати, відповідати, погоджуватись та ін. У цьому діалозі людина бере участь цілковито і усім життям: очима, вустами, руками, душею, духом, усім тілом, вчинками. Вона вкладає усю себе в слово, і це слово входить до діалогічної тканини людського життя, до світового симпосіуму" [2, с. 329].

Саме діалог надає найвищої вартості спільному буттю суб'єктів, кожен з яких є самодостатнім та самовартісним. Такі ж умови важливі й для діалогу людини з природою. Для діалогу, а не вчинків з позиції сили або агресивного перетворення, без врахування усієї глибини і дійсної могутності природного довкілля. Залучаючи відвідувачів до музейного простору і вступаючи з ними від входних дверей в комунікаційні відносини, музейні менеджери мусять подолати перешкоду несприйняття, прямувати слідом за відвідувачем в зали експозиції і там вступити з ним у діалог [6]. Мабуть, не випадково актуалізація проблем музейної комунікації збігається у часі з виділенням маркетингу в самостійну музейну дисципліну. Коли маркетинг перейде з емпіричного на більш глобальний управлінський рівень і охопить буквально всі сфери музейного життя, з цього моменту буде можливим говорити про музейний маркетинг як про стратегію, стиль мислення, філософію.

Такий музей сам виходить назустріч широкій громадськості – місцевому населенню, діловим, фінансовим, урядовим колам, представникам засобів масової інформації, спонсорам, меценатам, приватним фондам і ін., налагоджуючи з нею стійкі ділові, партнерські контакти [20, 22].

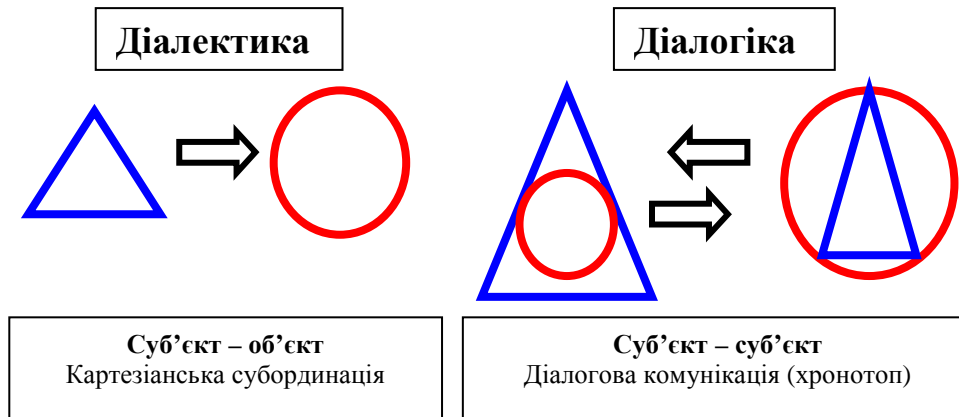

Рис. 1. Гносеологічні особливості лінійного та діалогового сприйняття музейних компонентів.

Від музею природи до живого музею – у добу неомузеології

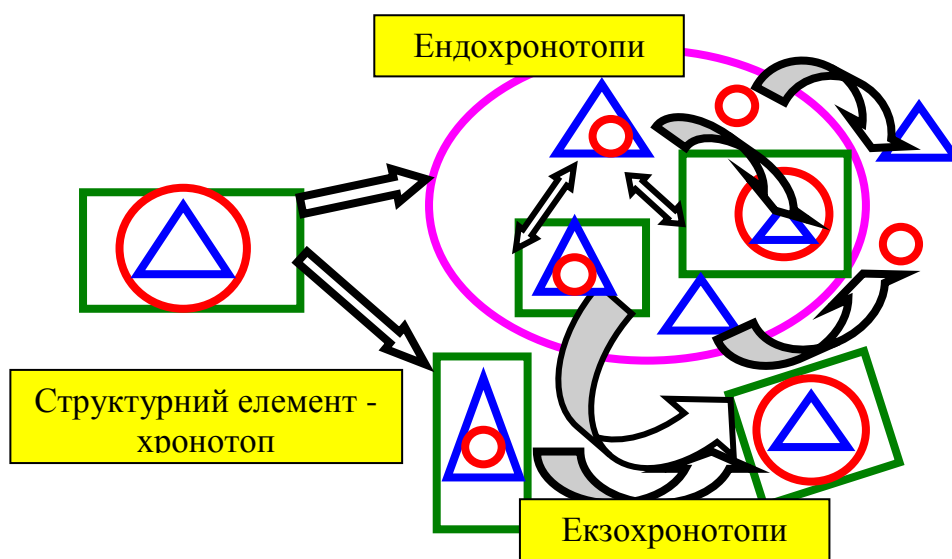
У світовій практиці використовується визначення музею, розроблене Міжнародною радою музеїв (ІКОМ) і включене до його Статуту 1974 року. З урахуванням поправок, внесених у 1995 р., музеями вважаються некомерційні установи з постійним статусом, що мають суспільне призначення; будучи відкритими для людей, вони здобувають, зберігають, вивчають, популяризують та експонують в інтересах спільноти матеріальні свідчення про людину та оточуючого її довкілля [14, 15].

Заклики до "розумного" керування екологічними процесами не мають реального підґрунтя, бо йдеться про механізми, що мають забезпечити гармонізацію взаємодій людини і природи за неминучого динамічного зростання видобутку природно-енергетичних ресурсів. Покладаючись на засади такого керування, слід розуміти, що формальне спирання на кібернетику, на її певні організаційно-інформаційні інструменти керування гіперсистемами, вимагає контрольованої комунікації з відповідними, чітко визначеними, мотиваційними, соціальними, етнокультурними та іншими елементами, бо інакше технократична керівна система не буде спроможною на досягнення результату. Але єдине, на що спроможна людина, це на зміну власної поведінки та власного світосприйняття відповідно до виявлених законів природи [23].

Природничі музеї належать до інституцій високої культури – через активне залучення людини до просвіти, вписуючись до поступу культурної реформи. Створення природничих колекцій, включення їх до наукових і публічних виставок формує також новий тип репрезентації, у даному випадку – це надання доступу до громадських та приватних колекцій мандрівників, колекціонерів, власників лісових, водних чи аграрних теренів. Це було й залишається ефектною формою проявлення

свої причетності до елітарної частини ліберального суспільства. На тлі цих процесів природознавство разом з іншими фундаментальними науками дістає належну зацікавленість, а музей природи, будучи закладом науковим, з набором лабораторій, проведенням пошукових експедицій і виконанням дослідницьких програм, є місцем, де наслідки природничих чи географічних досліджень репрезентуються громадськості як одна з шляхетних форм пізнання природи.

В класичному природничому музеї, де наука, заступаючи теологію і метафізику, об'єднує емпіричне знання, становить раціоналізований простір, у якому вміщені експонати, проглядається місія розуму, яка є разом з тим місією самого музею, ілюстрацією розвитку знання – через діалектику відчуттів, герменевтику сенсу, емансипацію предмету, що робить її показником дієвості принципів самої науки [26]. Музей виступає відтак місцем взаємодії науки і відвідувача (глядача), а створення панорами природничої науки, яка охоплює успадкування незмінних вартостей, робить її самою достатньо переконливою [13]. Однак правила такого діалогу, будучи визначеними у категоріях науки, є припасованими вже до рамок наукових дискусій. Тому взаємодію "експозиція – глядач", що відбувається у музейному середовищі, найдоцільніше визначати через вже згадане поняття *хронотопу*. Зазначимо, що термін "хронотоп" в інтерпретації М.М. Бахтіна означає не просто єдність простору і часу, а й взаємне занурення, взаємозамінність і відносність стосовно одне до одного [2]. Час фіксується в термінах простору, а простір – в термінах часу. М.М. Бахтін явно скористався у цьому трактуванні популярною інтерпретацією теорії відносності А. Ейнштейна, але застосовує її до комунікативних можливостей діалогу.

Мережева структура музею – це упорядкована система комунікативних елементів – *хронотопів*, які мають певну діалогову автономію, але знаходяться у взаємозалежності

як з іншими хронотопами даного музею (*ендохронотопи*), так і з хронотопами поза стінами музею (*екзохронотопи*) (рис. 2).

Для успішного розвитку саме *природничого* музею зв'язок з екзохронотопами має принципове значення, оскільки відчуття живого у діалозі з препаративним експонатом значною мірою послаблене. Тому так важлива комунікація з такими музеологічними структурами, як локальні колекції, гербарії, серпентарії, акваріуми, національні парки, ботанічні сади, зоопарки тощо. Ці інституції у свою чергу теж становлять соціально і психологічно спрямовані комунікативні системи специфічних хронотопів, які неможливо (та й нема потреби) розміщати у стінах музею. Великою перевагою екзохронотопів є їхня придатність до різноманітних форм інтерактивного сприйняття. Саме таке сполучення віртуальних форм ендохронотопу з інтерактивними ресурсами екзохронотопів призвело до появи концепції *екомузею*, де системним чинником виступає соціум, другий учасник діалогової комунікації.

Концепція екомузею була переконливо сформульована класиком сучасної музеології Ж. Рів'єром [12], який вважав, що екомузеї присвячені проблемам людини у її культурному і природному оточенні. Екомузей виконує функції лабораторії, допомагає готувати професіоналів, організовувати заповідники з метою збереження та встановлення вартісних критеріїв щодо місцевої культурної та природної спадщини. Загальноосвітні школи таким же чином долучають усі верстви населення до діяльності мережі екомузею. Важливо, що екомузеї можуть бути різними за своєю структурою (парк-музей, етнографічний заповідник просто неба, центр промислової спадщини і т. д.).

Сучасні методологічні підходи мережевого розгляду організації надорганізованих систем відкривають для природничих зібрань, зокрема музейних фондів баз даних, нові перспективи теоретичного та прикладного застосування [25]. На жаль, переважна більшість авторів спирається на матеріали з мережі ПЗФ та на переліки об'єктів, що знаходяться під охороною. Розгляд властивостей об'єктів у буферних зонах чи екокоридорах посідає у цих розробках другорядне (підпорядковане) місце. Такий підхід суперечить системологічним постулатам про рівнозначність формальних елементів систем, оскільки без наявності будь-якого з них система втрачає цілісні ознаки. Зокрема, екологічні коридори між ключовими об'єктами екомережі не мають альтернативи у забезпеченні структурно-функціональної цілісності формацій, що мають ареали існування більші за територію окремо взятої під охорону екосистеми.

Другий бік обраної проблеми – це пошук можливостей використання антропізованих (техногенних, селітебних, аграрних тощо) еколого-соціальних геосистем на користь підтримання природоохоронних функцій екомережових структур. Такі комплекси заслуговують на музеологічне опрацювання і внесення до реєстру фітосозологічного резерву, як засобу підвищення біотичної репрезентативності природоохоронних територій або підтримання спроможності структурних компонентів до відновлення їх екологічних функцій на користь цілісності мережі.

Отже, дедуктивне охоплення проблематики біорізноманіття полягає в пізнанні онтологічних принципів цієї галузі природознавства, а також в загальному знайомстві з царством живих організмів у його розподілі по природних групах. Проте не можна досягнути поняття про природознавство, не вникаючи в саму сутність його

діяльності, без спираючись на глибокі знання систематики й таксономічних форм усіх досі відомих організмів і надорганізмів систем.

Природничу музеологію уможливило дедуктивний підхід до пізнання сутності життєвих явищ, дозволяє зорієнтуватися і розібратися серед їх нескінченного різноманіття. Присутній в музейному просторі екологічний імператив створює можливість і навіть потребу порівнювати життєві критерії організмів, різних за систематичним чи ценотичним положенням [7]. Відомо, що між життєвими критеріями різних форм і груп організмів є певна подібність. І як далеко сягає ця подібність, становить неосяжну царину методологічного та прикладного опрацювання. Палкий послідовник переконань В. Дідушицького щодо впливу природного довкілля на розвиток особистості, професор Ян Г. Павліковський, надаючи дикій природі ініціального значення у духовному розвитку людини, стверджував, що "...натура є тою цілющою купелею, котра відновлює вичерпані сили у людському світі, – є затишним притулком, де є душа, прихисток від галасу й метушні щоденних обов'язків, повстає віч-на-віч сама перед собою і приходиться до рефлексії над собою – є місцем міри і ваги, місцем безпристрасного суду, місцем споглядання на відстані під кутом зору вічності, є вона врешті місцем злету вільної думки, власної, вихідної, а не карликуватої та зморшкуватої після роздумів та фатальних обставин" [24, s.100].

Завжди актуальний В. Дідушицький

Сучасна тенденція інтегрування наук переконливо узгоджується з холістичною теорією єдності світу. На цей аспект свого часу звернув увагу М. Туган-Барановський, який піддав критиці формалістичну класифікацію наук О. Конта, побудовану на лінійних співвідношеннях. Він був переконаний, що взаємодія наук має складніший устрій – конкретні науки підпадають не просто під вплив наук абстрактних, але й навпаки, абстрактні науки детерміновані від конкретніших наук. Прикладом є політична економія: виникла вона лише у другій половині XIX ст., однак серед усіх суспільних наук найбільше наближається до наукового пізнання природознавчого типу. Яскравим прикладом впливу політичної економії на природознавство, на думку М. Туган-Барановського, була теорія природного добору Ч. Дарвіна, яка значною мірою підказана поглядами економіста Т. Мальтуса.

У наш час проблема виживання людства за умов різкого погіршення якості довкілля, обмеженості природних ресурсів набуває виняткової гостроти. Об'єктивно посилюються інтеграція і взаємопроникнення наук. Важливо, аби цей антропоцентричний процес відбувався у відповідності до всесвітніх законів розвитку та еволюції. Поряд з існуючими популярними концепціями про системну цілісність природи і цивілізації, починаючи від постулатів Т. Мальтуса і В.І. Вернадського до сучасних теорій енергетичної економії Ю. Одума, мережевої взаємодії С. Кауффмана, мікробіотичної єдності біосфери Л. Маргуліс та планетарного організму Д. Лавлока заслуговують на увагу також думки відомого українського вченого-новатора у галузі економічної та демографічної статистики С. Подолинського (1850-1891). Задовго до наведених гучних гіпотез і теорій він, у своєму дослідженні "Праця людини і її відношення до розподілу енергії", зробив наступний висновок: "Загальна кількість енергії, одержувана поверхнею Землі з її внутрішності і від Сонця, поступово зменшується. У той же час загальна кількість енергії, що накопичена на земній

поверхні і є в розпорядженні людства, поступово збільшується. Збільшення це відбувається під впливом праці людини і домашніх тварин» [11]. За власним визнанням академіка В.І. Вернадського, працюючи над теорією ноосфери, він значною мірою спирався на ідеї свого співвітчизника С.А. Подолінського.

Повертаючись до природничої музеології, як гносеологічного віддзеркалення цілісного сполучення природи і людини, можна дійти висновку, що успіх прийнятих В. Дідушицьким управлінських рішень щодо музею, спирається на гармонійне поєднання глибоких традицій колекціонування з повагою до вихідної природи емпіричного пізнання цілісної суті об'єктів природи. Використовуючи свій багатий досвід і сімейні традиції колекціонування, В. Дідушицький підняв музеєзнавство до рівня наукової діяльності [27].

Майже за століття до появи глобальної концепції збереження біорізноманіття, фундатор сформулював засадничу вимогу щодо вивчення видового багатства регіону, як інструмента пізнання природи цілого світу. Цю тему він не раз згадував у різних дописах, зокрема, в одному з останніх прижиттєвих видань музейного путівника, є його звернення до майбутніх поколінь під гаслом "Моїм улюбленим внукам і усій нашій молоді", де узагальнюючи цілі своєї тривалої діяльності, він писав: "...аби пізнання природних багатств нашої землі, продуктів праці та здібностей нашого народу, та схованих у землі по наших прабатьках древніх пам'яток, наvertsало любов до цієї Землі і цього народу, як і до праці над подальшим дослідженням того надбання від предків наших" [19, с. III].

Сьогодні, на рубежі століть, ми вимушені з жалем визнати, що дороговказ В. Дідушицького далеко не завжди враховується. Що стосується природних ресурсів, сучасна цивілізація вже давно використала ту їх частину, яка належить майбутнім поколінням.

Чи навмисно, чи підсвідомо, музей за часів В. Дідушицького мав ієрархію структурних підрозділів, яка була підпорядкованою картезіанським уявленням про верховенство людини, її інтелекту, над царствами живої природи (рис. 3).

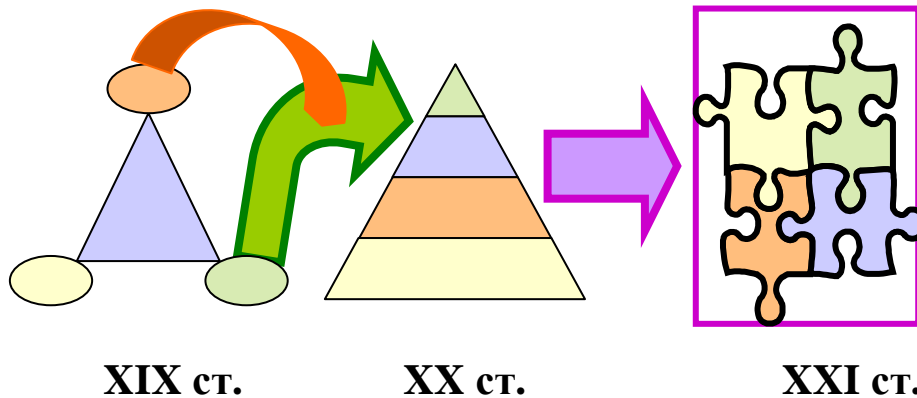

Рис. 3. Зміни структури музейного менеджменту.

У путівниках, виданих за життя фундатора, бачимо на планах поверхів, що верхній, 3-й поверх (за європейським стандартом у Дідушицького це 2-й поверх) був зайнятий під бібліотеку, етнографічний відділ, палеонтологію і геологію [15, 18].

Поверхом нижче розміщалася репрезентація царства тварин, а на долішньому "партері" зберігався гербарій, тоді як на подвір'ї під галереями стояли взірці скам'янілих стовбурів з відслонень Дністра та перетинів могутніх дерев з лісових угідь графа. Відтак знання, людська творчість та глибинні дослідження ніби домінували над пірамідою природних царств.

На початку ХХ ст., з появою потужного палеонтологічного Старунського хронотопу (мамонт, волохатий носоріг, інші взірці тварин і рослин, брили озокериту, судини з нафтою, мапи і світлини добувного родовища тощо), розширенням ентомологічних, теріологічних та палеонтологічних колекцій топографія експозиції була змінена за рахунок переміщення бібліотеки до апартаментів графа у "партері". Згодом, у 40-50 роках ХХ ст., з утвердженням радянської ідеології, етнографічну частину музею було вилучено на користь новоствореного Музею етнографії, а на вивільнених площах було сформовано експозицію атеїстично-ідеологічного спрямування. Отже місце людини та її інтелекту у картезіанській піраміді посіла адміністративно-ідеологічна складова, яка зберігалася до початку 90-х років ХХ ст.

Від початку ХХІ ст., коли музей пережив не тільки соціальну, а й будівельну реконструкцію, відбулася докорінна реформа методології музейної справи. Насамперед, робота з фондovими колекціями, на основі інноваційних засобів інформаційно-комп'ютерного опрацювання, набула характеру наукового дослідження. Концепція експозиційної репрезентації природничої проблематики побудована на засадах мережевої організації тематичних блоків та можливості користування музейним ресурсом в інтерактивному режимі. Тим самим музей підтвердив об'єктивну закономірність зв'язку світоглядних конструкцій з змінами в функціональній організації людської спільноти, що також відповідає комунікаційним засадам теорії хронотопу. Сьогодні, у перебігу процесу формування екологічного мислення, варто ще раз повернутися до принципів В. Дідушицького – дотримання соціально усталених традицій та поєднання природничого і соціального світоглядів у цілісній формі.

Висновки

В. Дідушицький, володіючи методологією емпіричного рівня, вперше зробив спроби створити музейну комунікацію у діалоговому режимі.

Базовими хронотопами майбутнього Природничого музею стали Поторицька бібліотека, гербарні збори львівських ботаніків та мінералогічна колекція проф. Л. Цейшнера.

Діалоговий режим музейної комунікації спостерігається на прикладі взаємодії первинних (корінних) ендохронотопів музею з зовнішніми елементами, такими як тематичні експозиції на всесвітніх та регіональних виставках Парижу, Відня, Львова, заказника "Пам'ятка Пеняцька" та інших об'єктів науково-організаційної діяльності В. Дідушицького.

Структура експозиції музею, створеного В. Дідушицьким, містить ознаки історичного розвитку явища взаємодії відвідувача та експозиції (тобто, діалогу). Основними етапами цього процесу є ініціальне формування колекцій, систематична репрезентація та ієрархічне розміщення за картезіанськими критеріями ХІХ століття, підпорядкування експозиції еволюційному детермінізмові та певним ідеологічним прихильностям у ХХ столітті та запровадження принципів мережевого управління і

логістичного використання інформаційних ресурсів через інноваційні механізми залучення музейної аудиторії до діалогу – у ХХІ столітті.

Методологія хронотопу проглядається у проектах В. Дідушицького на рівні світоглядних позицій натураліста. Виникнення хронотопів у наступному періоді спричинене неухильним дотриманням закладених традицій регіоналізму і соціального призначення музейної інституції. Новітній період діяльності музею відзначається свідомим дотриманням системних засад у керуванні музейним простором та найповнішим використанням додаткових пізнавальних можливостей, які створює теорія хронотопу.

1. Бахтин М. М. *Формы времени и хронотопа в романе. Очерки по исторической поэтике // Вопросы литературы и эстетики.* – М.: Худ. лит., 1975. – С. 234-407.
2. Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества.* – М.: Худ. лит., 1979. – 412 с.
3. Беззубова О.В. *Музей как инсталляция художественного, научного и идеологического дискурсов.* – Автореф. дисс. канд. филос. наук. – СПб., 2003. – 22 с.
4. Волкова Е.В. *Зритель и музей (понимание и объяснение, сопереживание и сознание) // М.: Знание, 1989. – 64 с.*
5. Капра Ф. *Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем.* – К.: "София", М: ИД "Гелиос", 2002. – 336 с.
6. Климишин О.С. *Зміст і завдання комунікаційної діяльності природничих музеїв // Наук. зап. Держ. природозн. музею.* – Львів, 2005. – Вип. 21. – С. 5-10.
7. Климишин О.С., Шрубович Ю.Ю. *Екологічна складова в освітньо-виховній функції природничих музеїв // Наук. зап. Держ. природозн. музею.* – Львів, 2004. – Т. 19. – С. 5-16.
8. Мастеница Е.Н. *Эвристический потенциал коммуникационного подхода в музееведении // Современные проблемы межкультурных коммуникаций: сб. статей / СПбГУКИ.* – СПб, 2007. – С. 295-302.
9. *Оселищна концепція збереження біорізноманіття: базові документи Європейського Союзу / ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць.* – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
10. Птуха М.В. Д.П. Журавский (1810-1856): *Жизнь, труды, статистическая деятельность.* – М.: Госстатиздат, 1951. – 123 с.
11. Подольский С.А. *Труд человека и его отношение к распределению энергии. // Слово.* № 4/5, Санкт-Петербург, 1880, С. 135—211.
12. Ривьер Ж.А. *Эволюционное определение экомuzeя // Museum: Междунар. науч. журн. ЮНЕСКО.* – 1985. – № 148. – С. 2-3.
13. Хадсон К. *Музеи не стоят на месте // Museum.* – 1998. – № 197. – С. 43-50.
14. Чорнобай Ю.М. *Природознавство і регіональний природничо-інформаційний простір // Наук. зап. Держ. природозн. музею.* – Львів, 1998. – Т. 14. – С. 6-15.
15. Чорнобай Ю.М., Климишин О.С., Бокотей А.А., Войчишин В.К., Дригант Д.М., Капрусь І.Я., Різун В.Б., Тасєнкевич Л.О. *Наукова концепція експозиції Державного природознавчого музею НАН України // Наук. зап. Держ. природозн. музею.* – Львів, 2002. – Т. 17. – С. 1-14.
16. Шидловський І.В. *Історія музейної справи та зоологічних музеїв університетів України.* – Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2012. – 112 с.
17. Brzęk G. *Muzeum im.Dzieduszyckich we Lwowie i jego Twórca.* – Lublin: Wyd.-wo Lubelskie Nowe, 1994. – 200 s.
18. Czarnobaj J., Borszczak M. *Doświadczenia Włodzimierza hrabiego Dzieduszyckiego, a współczesne trendy komunikacji muzealnej // Jan Gwalbert Pawlikowski. Humanistyczna wizja ochrony przyrody i turystyki.* – Kraków: Generalny Ośrodek Turystyki Górskiej PTTK, 2014. – S. 241-254.
19. *Dzieduszycki W. Przewodnik po Muzeum im. Dzieduszyckich we Lwowie.* – Lwów, 1895. – 238 s.

20. Hudson K., Nicholls A. The Cambridge guide to the museums of Britain and Ireland // Cambridge-New York-Melbourne-Sydney: Cambridge university press, 1987. – 452 p.
21. Karolczak K. Dzieduszyccy. Dzieje rodu. – Kraków: Wyd.-wo Naukow Akademii Pedagogicznej, 2000. – 332 s.
22. Matt G. Muzeum jako przedsiębiorstwo. – Warszawa: Wyd.-wo Fundacja Aletheja, 2006. – 225 s.
23. Pawlikowski J.G. O lice Ziemi. – Warszawa: Wyd.-wo PROP, 1938. – 399 s.
24. Pawlikowski J.G. Kultura a natura. – Łódź: "Obywatel", 2010. – 140 s.
25. Šola T. What is museology? // Papers in museology: report from two symposia at the Department of museology. Umeå University / Ed. P. Råbeberg. (Acta Univ. Umenis. Umeå studies in the humanities; V. 108). – Umeå, 1992. – P. 10-19.
26. Wawrzyniak J. Teoretyczne Podstawy Neonaturalistycznej Bioetyki środowiskowej. – Poznań: Wyd.-wo Naukowe Instytutu Filozofii UP, 2000. – 333 s.
27. Włodzimierz Hr. Dzieduszycki i jego Muzeum we Lwowie // Tygodnik Powszechny, 1882, Nr. 23. – S. 4.

Державний природознавчий музей НАН України, м. Львів
e-mail: yuchor@ smnh.org

Чернобай Ю.Н.

Феномен В. Дидушицкого в тенденциях новейшей музеологии

Рассматривается генезис методологических решений В. Дидушицкого при создании систематических естественных коллекций в XIX в. и последующих шагов к созданию регионального естественноисторического музея, способного на корпоративные трансформации в соответствии с социально-экономическими и цивилизационными изменениями. Сам Природоведческий музей во Львове является показательным примером перехода от прогрессивного в XIX в. картезианского мировоззрения к синтетическому эволюционизму XX в., а в XXI веке знаменуется инновациями интерактивных сетевых экспозиций, как гибких коммуникативных структур в виде внутренних и внешних хронотопов.

Ключевые слова: музеология, субъект, объект, диалоговая коммуникация, музейный хронотоп, сетевая организация, культура.

Chernobay Y.

The phenomenon of V. Didushicki in the trends of the museology contemporary

The genesis of the methodological decisions by V. Didushicki when creating systematic and natural collections in the XIX century and follow-up to the creation of regional natural history museum, capable of enterprise transformation in accordance with the socio-economic and civilization changes. The Natural History Museum in Lviv is a good example of the transition from the progressive for the XIX century Cartesian looking to synthetic evolutionism of the XX century. And in the XXI century marked by innovation interactive network presence as a flexible communication structures in the form of internal and external chronotopes.

Keywords: museology, subject, object, interactive communication, museum chronotope, network organization, culture.

Національна академія наук України
Державний природознавчий музей

Наукове видання

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ДЕРЖАВНОГО ПРИРОДОЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Випуск 31

Научные записки Государственного природоведческого музея
Proceedings of the State Natural History Museum

Українською, російською та англійською мовами

Головний редактор Ю.М. Чернобай

Комп'ютерний дизайн і верстка О.С. Климишин, Т.М. Щербаченко

Технічний редактор О.С. Климишин

Адреса редакції:
79008 Львів, вул. Театральна, 18
Державний природознавчий музей НАН України
телефон / факс: (032) 235-69-17
e-mail: editorship@smnh.org
<http://science.smnh.org>

Формат 70x100/16. Обл.-вид. арк. 18,8. Наклад 150 прим.

Виготовлення оригінал-макета і друк здійснено в Лабораторії природничої музеології та видавництва Державного природознавчого музею НАН України